

BANYÓ PÉTER

Birtoköröklés és leánynegyed

Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére

Ha az ember a középkori jogtörténet kérdéseinek tanulmányozására adja a fejét, fel kell készülnie arra, hogy rengeteg ellentmondásba, zavaros, mai szemmel nézve alig érthető érvelések és problémák garmadája fog ütközni. Köszönhető ez elsősorban a források nagyfokú hiányának; középkori törvényeink nagy része például csak töredékesen maradt fenn, és ezeket is gyakran különféle forrásokból kellett rekonstruálni. Hasonló a helyzet a szokásjog területén is: ennek első összefoglalása csak a 16. század elején történt meg, a korábbi időszakra vonatkozóan gyakran csak az oklevelekben előforduló szórványos, és szintén igen töredékes említésekre hagyatkozhatunk. A források hiánya azonban csak az első probléma a középkori jogintézmények értelmezésénél. Legalább ugyanekkora nehézségeket okoz az is, hogy a középkor jogfelfogása és így a jog működése is jelentősen eltért a modern jogfelfogástól. A szokásjog szerepe például meghatározó volt, a dekrétális jog sokszor csak ennek kiegészítésként szolgált. A szokásjog viszont, természetéből fakadóan, nem alkotott önálló, következetes rendszert, ezért amikor a mai jogtörténész mégis rendszerbe próbálja helyezni, és egy tételes jogon edzett logikát próbál rá alkalmazni, az eredmény igen gyakran zavarba ejtő. Talán a legjobb példa erre a középkori magyar birtokjog. Lévény a nemesi státus legfontosabb kelléke, a birtokjog a középkorban a legfontosabb jogi területek közé tartozott, és mint ilyen, a társadalom- és jogtörténetírásnak ma is egyik legalapvetőbb tárgya. Mégis egy sor olyan jelenséggel találkozhatunk a birtokjog kérdéskörén belül is, amely a mai napig tisztázatlan, vagy csak a legújabb kutatás kísérelt meg rá magyarázatot találni. Ilyen a zálogjog, a birtokokban lappangó királyi jog, a fiúsítás vagy éppen a *nova donatio* címén adott királyi adományok kérdése. Sőt – részben éppen az újabb kutatás eredményeképpen – kérdésessé vált még egy olyan, sokáig biztosnak hitt intézmény mibenléte is, amely a középkori birtokjog gerincét alkotta: az ősiség.

Az ősiség elve, azaz az örökölt birtokok csak fiágon való öröklődése és a birtokoknak az öröklésben részesedő rokonok (beleértve az oldalági családtagokat is) kárára való elidegenítésének tilalma alapjaiban határozta meg a nemesi társadalom formálódását a középkortól kezdve egészen a 19. századig. Ez a meglehetősen merev öröklési rendszer egyfelől védelmet nyújtott a nemesi – elsősorban a köznemesi – családoknak azáltal, hogy biztosította a család minden tagja számára a földbirtok és az ezzel összefüggő nemesi státus megőrzését, másfelől viszont komoly problémákat is okozott, minthogy az összes férfi leszármazó általi öröklés a születések számának függvényében folyamatos birtokaprózódáshoz, és így a családok elszegényedéséhez vezetett. De akadályozta az ősiség a birtokok mobilitását is, ami meglehetősen leszűkítette a nemesi családok gazdasági mozgásterét, és egyben politikai nehézségeket is előidézett. A 19. század elejére ez odáig fajult, hogy az ősiség a társadalom modernizációjának egyik legfőbb akadályává vált. Kevés jogintézmény volt képes ilyen sokáig viszonylag változatlan formában makacsul fennmaradni. Az ősiség „sikertörténete” nagyrészt annak volt köszönhető, hogy rendkívül zárt rendszert alkotott, amelyben a birtokok elméletileg egyáltalán nem kerülhettek ki a körforgásból.

Mint a legtöbb középkori jogintézményt, úgy az ősiséget is Werbőczy Hármaskönyvéből ismerjük a legalaposabban. A Hármaskönyv első részének csaknem minden paragrafusa közvetve vagy közvetlenül, de kapcsolódik a birtoköröklés szabályozásához. Ezek a szabályok egy többé-kevésbé következetes rendszerré állnak össze, amelynek az egyik legfontosabb

cleme a közös örökösödési jog a nemesi családon belül, azaz az ősiség. Korábbi, átfogó jellegű jogtörténeti forrás hiányában a Hármaskönyvet a magyar történetírás sokáig úgy kezelte, mintha az maga a középkori szokásjog volna, és gyakran fenntartások nélkül fogadta el Werbőczy állításait. Pedig legalább két olyan tényezőt figyelembe kell venni a Hármaskönyvvvel kapcsolatban, amelynek komoly torzító hatása volt a középkori magyar jog későbbi értelmezésére nézve. Az egyik ilyen tényező az volt, hogy Werbőczy a köznemesi érdekeket aktívan védelmező politikusként akarva-akaratlanul a köznemesség érdekeit vetítette bele az általa készített jogi kompilációba. A köznemesség legalapvetőbb érdeke a birtoköröklés tekintetében pedig az volt, hogy az ősiség minél teljesebb formában érvényesüljön, hiszen ez biztosította társadalmi állásuk stabilitását függetlenül tényleges vagyoni helyzetüktől. A másik torzító tényező jóval kevésbé kézzelfogható. A szokásjogok írásba foglalása már önmagában is jelentősen megváltoztathatja jelentésüket és hatásukat. A szokásjogi rendszerekre alapvetően jellemző a rugalmasság, az adott helyzethez való nagyfokú alkalmazkodóképesség. Ebből fakadóan jóval megengedőbbek az egymástól eltérő vagy akár ellentétes szabályokkal szemben, mint a tételes jogi rendszerek. A szokásjogban nagyobb súlyt kapnak olyan elemek, mint például a konfliktusoknak a felek megállapodásán alapuló megoldása vagy a döntőbíráskodás, amelyek által a felek közt fennálló tényleges erőviszonyok, illetve a szűkebb közösség megítélése gyakran jobban befolyásolja az ügyek kimenetelét, mint a meglévő előírások. Ezzel szemben a tételes jog alapvetően preskriptív szabályokra épül, amelyek absztrakt, összefüggő rendszert alkotnak és függetlenednek a konkrét ügyektől. Ennek megfelelően előnyben részesíti a bírói ítéletet, illetve a büntetést a megegyezéssel és döntőbíráskodással szemben, és jóval rugalmatlanabb a szabályok alkalmazásánál.

Mindezekből viszont az következik, hogy Werbőczy, aki a Hármaskönyv megalkotásával a középkori magyar szokásjogot igyekezett a római jogihoz hasonló rendbe foglalni, még akkor is jelentősen megváltoztatta volna ezt a jogot, ha teljesen elfogulatlan módon tudta volna összegyűjteni az egyes szabályokat. Azzal pedig, hogy tudatosan egy köznemesi érdekeket képviselő koncepciót érvényesített a kompilációnál, még nagyobb hatást gyakorolt azok későbbi értelmezésére. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Werbőczy meghamisította vagy megváltoztatta volna a szokásjogot, mindössze annyit, hogy a saját elképzelései és érdekei szerinti elrendezéssel áthelyezett bizonyos hangsúlyokat.

A magyar történetírás sokáig nem vett tudomást ezekről a tényezőkről, ami időnként különös, feloldhatatlan problémákhoz és néha irreleváns kérdésfeltevésekhez, vagy – éppen ellenkezőleg – ahhoz vezetett, hogy bizonyos problémákat fel sem vetettek.¹ Néhány jelenségre, amelyek arra utalnak, hogy egyes esetekben a tényleges középkori joggyakorlat eltért a Hármaskönyv felfogásától, az újabb társadalomtörténeti kutatás már felhívta a figyelmet. Ilyen jelenség volt például az, hogy a nemesi nemzetségek egyes ágai sok esetben törekedtek a többi ág kizárására az örökségből, ami Werbőczy szemlélete szerint vértagadásnak minő-

¹ A legjobb példa erre az a vita, amelyet Kelemen László és Holub József folytattak a Turul hasábjain a leánynegyedről. Ebben a – később egyébként személyeskedésbe fulladt – vitában mindketten általános jellegű kijelentéseket kerestek az oklevelekben elsősorban arra nézve, hogy a leánynegyed már az Árpád-korban is csak az ősi birtokokból járt, vagy a szerzeményiből is. Valójában már a kérdésfeltevés is irreleváns volt, mivel a birtokok jogállás szerinti besorolása még a Hármaskönyvben is meglehetősen zavaros, nemhogy a középkori joggyakorlatban, ahol a különféle jogállásra vonatkozó terminusokat használják ugyan, de sokszor teljesen következtetlen módon. Ráadásul sokszor gyökeresen ellentétes eljárásoknál hivatkoznak ugyanolyan módon a *consuetudo regni*-re. Ebből következően csaknem mindenre és mindennek az ellenkezőjére is lehet példát hozni az oklevelekből, amit Holub és Kelemen meg is tettek, természetesen egymás meggyőzése és bármiféle eredmény nélkül. Lásd: Holub József: A leánynegyedről. Turul, 42. (1928) 106-16. (a továbbiakban: Holub 1928.); Kelemen László: A pénzen szerzett birtok és a leánynegyed. Válasz József dr. bírálata. Turul, 43. (1929) 83-96.; Holub József: Még egyszer és utoljára a leánynegyedről. Turul, 45. (1931) 89-93.

sül, és a leg súlyosabb bűnök közé tartozik.² Ebben a tekintetben Werbőczy – Fügedi Erik szavaival élve – „túlhangsúlyozta a nemesi klán szolidaritását.”³ A korlátozott királyi adományok, a szabad rendelkezési jog, illetve a fiúsítás intézménye mind azt a célt szolgálták, hogy a nemzetség oldalági tagjait ki lehessen zárni az örökségből, ami arra utal, hogy – legalábbis a 14-15. században – az ősiség egyáltalán nem érvényesült egyértelműen. Hasonlóképpen áll a helyzet az Anjou-kori *nova donatio* jogcímen adott királyi adományokkal is, amelyeknek bevezetésével az Anjou uralkodók a nemzetségi öröklés helyett az egyenesági örökösödést kísérelték meg Magyarországon meghonosítani.⁴

Ezeket a kísérleteket könnyen lehetne afféle kívülről jövő támadásoknak tekinteni az ősiség ellen, amelyek arra irányulnak, hogy – legalábbis részben – más szabályokkal helyettesítsék azt. Egy ilyen felfogás azt vonná maga után, hogy az ősiség – bár történtek kísérletek a korlátozására – valóban a Werbőczy által bemutatott egységes, összefüggő és kiforrott rendszert alkotott. Volt azonban egy olyan, a történetírás által eddig alig vizsgált jogintézmény is, amely belülről kérdőjelezte meg az ősiség rendszerének konzisztenciáját: a leányegyed. Ez ugyanis „a hajadonoknak és az asszonyoknak az apai örökségi fekvő javakból és jogokból a nemzetségi leszármazás jelölül” járt,⁵ azaz a lányokat illető örökrészt jelentett azokból a birtokokból, amelyekben a nemzetségnek közös örökjoga volt. Ez pedig nemigen egyeztethető össze az ősiséggel, hiszen a lányok örökösödése azt vonja magával, hogy az érintett birtokok kikerülnek a nemzetségtagok ellenőrzése alól. A nemzetségek közös örökösödésének logikája így kizárta, hogy nők is részesedjenek a birtokok örökléséből, minthogy ez azt jelentette volna, hogy a birtokok egy másik, az asszony férjének nemzetsége kezére kerülnek férjhezmenetelekor. A nő fiai ugyanis, akik örökölték utána, már teljesen a másik, az apai nemzetséghez tartoztak, így a nő rokonsága számára a leányegyedként kiadott birtokok örökre elvesztek volna.

Az ellentmondás első pillantásra súlyosnak tűnhet, hiszen hogyan is járhatna örökrész a lányoknak olyan javakból, amelyeket a rendszer lényege szerint csak a fiúk örökölnek. Úgy tűnik azonban, hogy a középkorban ez nem jelentett komolyabb problémát, két ok miatt sem. Egyrészt már a 13. században, azaz amikor először bukkan fel a leányegyed a forrásokban, megjelenik az a szokás, hogy a negyed fejében nem birtokot, hanem pénzt adnak ki a lányoknak, és erre a gyakorlatra a század vége felé már mint országos jogszokásra hivatkoznak. A negyed pénzben való kifizetése az elvi ellentmondást ugyan nem oldotta fel, azonban remek gyakorlati megoldást kínált, minthogy az örökséget ki lehetett adni anélkül, hogy az ősi birtokokat meg kellett volna bontani. Másfelől viszont úgy tűnik, az ősiség elve sem volt olyan dominánsan meghatározó a birtokok öröklésénél, mint azt a Hármaskönyv alapján gondolnánk. Az esetek egy igen nagy részében ugyanis – mint látni fogjuk – a leányegyed birtokban adták ki, annak ellenére, hogy a legtöbb, a szokásjogra vonatkozó utalás és a törvények többsége is kifejezetten a pénzzel való megváltást írta elő.

Werbőczy, akinek koncepciójába ez az ellentmondás nemigen fért volna be, nem is igen vett tudomást a gyakorlatról, csak a pénzbeli megváltásról beszélt. Itt érdemes talán röviden összefoglalni – a későbbi összehasonlítás kedvéért –, melyek is a főbb elemei annak a birtoköröklési rendszernek, amit Werbőczy a Hármaskönyvben élénk tár, és hogyan illeszkedik abba a leányegyed. Az öröklésre vonatkozó legfőbb szabály az, hogy a nemességet és a vagyonot a törvényes fiági leszármazottak öröklik az apjuk után. Ebből következően a nemes apától és nemtelen anyától született gyermekek nemességeknek számítanak, fordítva azonban nem, kivéve azt az esetet, ha az uralkodó az anyát korábban fiúsította.⁶ Az öröklés legfőbb

² Werbőczy István Hármaskönyve (a továbbiakban: HK). Magyar Törvénytár, Budapest, Franklin Társulat, 1897. I. 38-9.

³ Fügedi Erik: Az Elefánthyak. Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 57. (a továbbiakban: Fügedi)

⁴ Engel Pál: Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. Történelmi Szemle, 39. 1997. 137-57.

⁵ HK I. 88. 1.

⁶ HK I. 7.; I. 22.

tárgya az atyai, vagy a családi birtok, amely lehet ősi (*avitia*), szerzett (*acquisitia*), illetve vásárolt birtok (*emptitia*). Az ősi birtok – amelyet időnként atyai birtoknak is nevez – és a szerzett birtok között Werbőczy viszonylag csekély különbséget tesz. Szerzett birtok alatt azokat a birtokokat érti, amelyeket a birtokos saját maga kapott, így szabadon rendelkezhet felette, ősi birtok alatt pedig azt, amelyet felmenőitől örökölt, ezért magszakadás esetén rokonai is öröklik. Az első öröklés után azonban a szerzett birtok is ősinck fog számítani. Valódi birtoknak is csak ez a kettő tekinthető, a harmadik, minthogy pénzen szereztek, a pénzhez és az ingó javakhoz hasonló elbírálás alá esik. Mivel ez utóbbiakban a lányág is örököl, a vásárolt birtokból is részt kap, de csak az apa után, tehát a fivér által vett birtokokból a nővér nem örökölhet.⁷ A szerzett birtokok általában csak az örökösöket (*heredes*) illetik, de a nőág is örökölhet benne, amennyiben a birtok mindkét ágon öröklődik. A nőágot szerzett birtokban úgy lehet örökössé tenni, hogy ezt belefoglalják az adományt, vagy régebben szerzett birtokok esetében az új adományt bizonyító oklevélbe. Ezen kívül a fiúsítás révén a nőág kezére került birtokok, illetve a leánynegyedként kiadott birtokok is mindkét ágon öröklődnek. Ebben az esetben a fi- és nőági leszármazottaknak azonos rész jut.⁸ Amennyiben valaki fiú örökös nélkül hal meg, ősi birtokait oldalági rokonai öröklik, ezek hiányában pedig a koronára száll vissza.

A lányokat a szerzett és ősi birtokokból leánynegyed illeti. A leánynegyedet az érintett birtokok negyedrészenek felbecslése után, pénzben kell kiadni, úgy, hogy ha több lány van, együttesen kell kapják a negyedet, külön-külön tehát csak egy-egy hányadot kapnak.⁹ Ez az összeg azonban nem a birtok negyedének valós értéke, mivel az értékbecslést az ún. közbecsű útján kell elvégezni, amely a valós értéknek csupán tizedrésze. A közbecsű elsősorban a nemesi család birtokjogainak védelmét szolgálja, azáltal például, hogy a birtokok eladása esetén, az eladás előtt fel kell azokat ajánlani a közbecsű értékén a rokonoknak, illetve, hogy nem lehet a közbecsű értékén felüli összegért a birtokot elzálogosítani.¹⁰

Leánynegyedet birtokban csak magszakadás esetén lehet kiadni, ilyenkor a lány házasságkötéséig használatra kapja a birtokok negyedrészt. Ő használhatja az apai házat is, házassága után viszont az örökösök a negyedet visszaválthatják. Leánynegyed természetesen csak azokból a birtokokból jár, amelyekben a nőág nem örököl, hiszen azokból a lányok is *portiot*, azaz egyenlő hányadot kapnak. Egy különleges esetben a lánynak mindenképpen birtokban kell megkapnia leánynegyedét, tudniillik ha rokonai tudtával birtoktalan emberhez megy feleségül, ilyenkor a birtokok örökjogon illetik; (ha rokonai beleegyezése nélkül kötötte a házasságot, a negyed ismét csak pénzben jár).¹¹

A Hármaskönyv leánynegyedre vonatkozó passzusai jelentős részét Werbőczy korábbi uralkodói dekrétumokból merítette. E törvényszövegek csaknem kivétel nélkül tiltották a negyed földben történő kiadását, és helyette pénzbeli megváltást írtak elő. A törvényekben megjelenő királyi álláspont könnyen érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a leánynegyed

⁷ HK I. 17. 6.; Werbőczy még a vásárolt birtokok esetében is erősen rosszálja a nők részcsedését: HK I. 19. 1. *Licet originem et fundamentum considerando, quod etiam pecuniae maximis servitiis et laboribus, interdumque ingenti sanguinis effusione acquiri et congregari consueverint. Et quod onera bellorum et defensionem patriae mulieres seu puellae per se gerere sustinereque non possint; etiam de emptitiis bonis et iuribus possessionariis portiones perpetuas non mercantur habere...*

⁸ HK I. 40. Itt meg kell jegyezni, hogy Werbőczy nem teljesen konzekvens a birtokok öröklése tekintetében. Egyszer arról beszél, hogy az ősi és szerzett birtokok semmiképpen nem illethetik a nőágot (I. 18.), illetve, hogy a vásárolt birtokokban mindig van a nőágnak is örökjoga (I. 6.; I. 19.), máshol viszont úgy tűnik, hogy a mindkét ágon való öröklés inkább attól függ, hogy bele van-e foglalva az adományt, illetve vásárlást bizonyító oklevélbe, hogy a birtok a nőágot is illeti (I. 48.).

⁹ HK I. 89.

¹⁰ Fügedi 48.

¹¹ HK I. 28. 5-9.; Az utóbbi rendelkezés már Zsigmond 1435-ös *Decretum Maius*-ában is szerepel, de nem csak magszakadás esetén, mint Werbőczynél, hanem általában is.

földben kiadása nemcsak a nemesi nemzetségek számára jelentett problémát, hanem a király számára sem volt túl előnyös. Ez ugyanis csorbította a korona háramlási jogát, márpedig a háramlott birtokok szerepe igen fontos volt abban a rendszerben, amelyben a király a politikai egyensúlyt gyakran tartotta fenn földbirtokok adományozásával. Mivel ebben a tekintetben a király és a nemesség jelentős részének érdekei egybeestek, több királyi törvényben is megjelent a leánynegyed földben kiadásának tilalma, és ezek a törvények általában a szokásjogot jelölték meg saját forrásukként.

Az első törvény, amely megtiltotta fölbirtokok leánynegyedként való elidegenítését, III. András 1290-es dekrétuma volt, amelynek huszonharmadik cikkelye kimondta: „Továbbá, senki idegen nem léphet be nemesek vagy a fentebb említett százszok birtokaiba a neki járó hitbér vagy leánynegyed címén, hanem az elhunytak örökösei vagy nemzetségébe tartozó legközelebbi rokonai váltsák meg azokat országunk szokásos becsűje szerint.”¹² Ezzel szemben a következő törvény, amely a leánynegyedre vonatkozik, azt mondja ki, hogy egy esetben, nevezetesen ha az örökösök hiányában a birtokok a királyra szállnak vissza, a leánynegyedet földben kell kiadni. Az 1300 körüli kompiláció szövege így fogalmaz: „Továbbá, ha egy nemesember férfi örökös nélkül hal meg, és ezért birtokai törvény szerint a király kezére szállnak, akkor az elhunyt lányának vagy nővérének leánynegyed jogát a lányoknak vagy nővéreknek egy helyen és egy tagban, birtokban kell kiadni, örökös birtoklásra.”¹³ Ez utóbbi törvény értelmezése némileg problematikus, mivel a „férfi örökös” (*heres masculinus*) kifejezés rendszerint csak a fiakra vonatkozott és nem az oldalági rokonokra. Így ezt a törvényt úgy is lehetne tekinteni, mint a királyi háramlási jog hangsúlyozását a nemzetség örökösödési jogával szemben. Másfelől viszont azt is feltételezhetjük, hogy a törvény csak a nemzetség teljes kihalására vonatkozik. (A leánynegyed kiadásának gyakorlata mindazonáltal mindkét értelmezésnek ellentmond.)

Az 1300 körül keletkezett kompiláció után a leánynegyed nem bukkan fel dekrétális forrásban egészen 1435-ig, Zsigmond *Decretum maius*áig. Ez a törvénykönyv már jóval részletesebb előírásokat tartalmaz a leánynegyedre nézve, mint az előző kettő, de ez is csupán a család kihalásának esetéről beszél.¹⁴ A szöveg szerint az örökösök nélkül elhunyt nemes lánya az atyai házban maradhat, és apja birtokainak negyedrészt el kell neki különíteni használatra házasságkötéséig. Házassága után azonban a birtokokat pénzen kell megváltani *secundum consuetudinem regni nostri*, kivéve azt a különleges esetet, ha a lányt rokonai akaratából vagy becégyezésével birtoktalan, azaz nemtelen emberhez (*homo impossessionatus*) adták feleségül. Ebben az esetben mindenképpen földben kell kiadni a negyedet, megint csak *dictante regni nostri consuetudine*. A szokásjog állandó emlegetése arra utal, hogy ezek a törvények valójában nem a király kezdeményezésére születtek, hanem csupán írásba foglalt szokásjogi szabályok voltak. Ráadásul ez az írásba foglalás sem történt igazán következetes módon, mivel Zsigmond törvénye – minthogy a kérdés a háramlási joggal kapcsolatosan merült fel – csak a magszakadás esetére terjed ki, holott a szokásjog – legalábbis ahogy Mátyás király 1486-os törvényéből kitűnik – minden nemes nő számára ugyanezt írta elő. Mátyás törvényének huszonhatodik cikkelye megismételte a *Decretum maius* határozatait, azonban hozzátette „[a nemesember] hajadon lányát leánynegyedben apja vagy bátyja által nemesíteni

¹² Bak, János M. – Bónis, György – Sweeney, James Ross (szerk.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae/The Laws of Medieval Hungary*. Vol. 1. 1000-1301 (a továbbiakban: DRMH) Idyllwild, CA, Charles Schlacks, Jr., Publisher, 1989. I. 45.; *Item in possessiones nobilium seu Saxonum predictorum non possit introire extraneus ratione dotis aut ratione quarte filibus debite, sed heredes decedentium vel proximiores de generatione sua redimant eas secundum extimationem iustam regni nostri consuetam.*

¹³ DRMH I. 74.; *Item si quis nobilis sine herede masculino ab hac luce decesserit, cuius possessiones de iure ad manus regias sunt revolvende, tunc ius ratione quarte filialis filie vel sororis eiusdem decessi eisdem filiabus et sororibus cum possessione in uno loco et in uno ambitu debet extradari perpetuo possidendum*; a törvény datálásának problémáiról lásd: DRMH I. 134.

¹⁴ DRMH II. 74.

kell.”¹⁵ Ugyanez került be az 1492-es törvénybe is, amelyben II. Ulászló szóról szóra megismételte Mátyás dekrétumának szövegét.¹⁶

A felsorolt törvénycikkek kivül a középkorból mindössze egy olyan törvény maradt ránk, amely – nagy valószínűséggel – a leánynegyedről rendelkezik: az Aranybulla negyedik cikkelye. Ez a törvény, amely a szerviensek szabad diszpozíciós jogáról intézkedik birtokaik felett, azt mondja ki, hogy a fiúörökös nélkül elhunyt szerviens birtokának negyedrészt lánya örökölje, és csak a többiről rendelkezzen szabadon.¹⁷ Bár egyesek nemcsak a leánynegyed első említését, hanem egyenesen a jogintézmény bevezetését látták benne,¹⁸ a törvény cikk értelmzése meglehetősen problematikus, ugyanis nem magáról a leánynegyedről rendelkezik, hanem egy speciális öröklési esetre, a megszakadásra nézve tesz kikötéseket. Márpedig a leánynegyed már legkorábbi okleveles előfordulásakor sem csak megszakadás esetén járt; sőt, sok esetben éppen a fivér adja ki a negyedet nővérének. Az Aranybulla tehát a már említett törvényekhez hasonlóan nem önálló rendelkezést tartalmaz, hanem csak említi a negyedet. A felsorolt törvények közül egyedül az 1300 körüli kompiláció rendelkezése tekinthető újdonságnak, minthogy ez egyfajta királyi engedmény volt a kihalt családok női leszármazottainak, a többi viszont csak a szokásjogot vette át akár magyarázat vagy hozzátétel-képpen egyéb rendelkezésekhez, akár azért, hogy magát a jogszokást erősítse meg. A leánynegyed ilyen meglehetősen ritka előfordulásának a dekrétális forrásokban az az oka, hogy a negyedjogot elsősorban a szokásjog szabályozta.

A szokásjogot elsősorban a perek folyamán keletkezett iratokból, az okleveles anyagból ismerhetjük meg. Az ebben található, a leánynegyedre vonatkozó általános kijelentések általában egybeesnek a törvények előírásaival, és többnyire szintén tiltják a leánynegyed földben való kiadását. 1342-ben például Gekmin mester királyi *apothecarius* Nagy Lajos király előtt előadta, hogy egy bizonyos Gervasius nevű nemesember lánya, Klára leánynegyedét tőle – a szokásjog ellenében – földben követeli. Arra kérte a királyt, hogy szabadítsa meg ettől a „szokással ellentétes feltételtől és méltatlan zaklatástól”. A király válaszában hangsúlyozta, hogy „királyi méltóságunk kötelességénél fogva, uralkodásunk ideje alatt az ország régtől fogva [fennálló] kipróbált szokásjogát nem kisebbítenünk, hanem inkább erősítenünk kell”, és úgy határozott „a főpapok és bárók véleményét előbb kikérve”, hogy Klárának nem birtokban, hanem pénzben kell megkapnia leánynegyedét, „ahogyan azt országunk régi, kipróbált szokásjoga megköveteli”.¹⁹ A tizennegyedik század végétől egyre több ilyen és ehhez hasonló utalást találhatunk arra a szokásjogi előírásra, miszerint a leánynegyedet *iuxta approbatam huius regni consuetudinem cum pecuniaria solutione* kell kiadni.²⁰ Közvetett utalásokat is találhatunk erre a szokásra. Ha egy nemesember lánya nemtelenhez ment férjhez, leánynegyedét mindenképpen földben kellett megkapnia. Az ilyen esetekben az oklevelek mindig kifejezetten hangsúlyozzák, hogy a földadomány oka ez a házasság volt, ami arra

¹⁵ Döry Ferenc – Bónis György – Érszegi Géza – Teke Zsuzsa (szerk.): *Decreta Regni Hungariae: Gesetze und Verordnungen Ungarns II. Vol. 2. 1458-1490.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 281-82.; ... *illius puella in quarta illa puellari per ipsum patrem aut fratrum nobilitari debeat.*

¹⁶ *Corpus Iuris Hungarici, 1000-1526.* Magyar Törvénytár. Budapest, Franklin Társulat, 1899. 520-22.

¹⁷ DRMH I. 32: *Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat, de residuo, sicut ipse voluerit, disponat ...*

¹⁸ Murarik Antal: *Az ősiség alapintézményének eredete.* Budapest, Sárkány nyomda, 1938. 77.

¹⁹ DL 69228: *eundem ab huiusmodi inconsuetudinaria lege et indebita inquietatione dignemur relevare. Nos siquidem, qui ex debito nostrae regalis dignitatis consuetudinem regni approbatam ab antiquo temporibus nostri regiminis non diminuerere, quin potius adaugere debemus, habita deliberatione prelatorum et baronum regni nostri prematura duximus statuendum, ut eadem domina Clara non mediante possessionaria proprietate, sed cum pecuniaria solutione, ut regni nostri consuetudo id requirit ab antiquo approbata ... quartam filialem*

²⁰ Vö. például: Mályusz Elemér – Borsa Iván (szerk.): *Zsigmond-kori oklevéltár (a továbbiakban: ZsO).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951-1997., 3:2599, 2761, 2993, 4: 353, 1291, 5: 2257.

utal, hogy ellenkező esetben a pénzbeli negyedfizetés volt a szokásos. Hasonló a helyzet azokban az esetekben is, amikor a király különös kegyből engedélyezi egy nemes asszonynak, hogy negyedét földben kaphassa meg. 1371-ben Nagy Lajos ilyen engedélyt adott Haranglábi Annának, akit néhány évvel azelőtt fiúsított, de később visszavonta ezt a fiúsítást. Az oklevélben a király kifejezetten hangsúlyozta, hogy ez esetben a szokásjoggal szemben gyakorolta királyi kegyét, amikor engedélyezte, hogy Anna földben kapja meg leánynegyedét.²¹

Úgy tűnik azonban, a 14. század első felében a szokásjog értelmezése nem volt teljesen egyértelmű. 1330-ban Györkei Bodony lánya, Eszenyi László felesége Csanád, egri püspök előtt követelte leánynegyedét Visontai Imrétől. Imre a bíróság előtt kijelentette, hogy kész a leánynegyedet természetben kiadni (*rebus promptis*). A felperes azonban ezt nem fogadta el, mire a püspök az ügyet a királyi kúriára helyezte át, „nehogy úgy látszék, mintha Magyarország szokásjogával szemben cselekednénk, és új találmányokat meghonosítani és a szokásjog elébe helyezni tűnjünk”.²²

Hét évvel az íméti eset után Károly Róbert meghagyta Drugeth Vilmos nádornak, hogy kössön egyezséget Nádasdi Lack lányával és unokájával leánynegyedük kiadásáról. A negyedet ugyanis azokból a birtokokból kellett kiadni, amelyeket Vilmos királyi adományként kapott Lack családjának kihalásakor (ti. a férfi ág kihalásakor). A király azt kérte, hogy egyezzen ki az asszonyokkal „jogaikat szem előtt tartva és az ország szokásjogát megőrizve”.²³ Végül Vilmos nádor az asszonyoknak adta Lack birtokainak egy részét, ami azt mutatja, hogy vagy ő helyezte az „asszonyok jogait” a szokásjog elé, vagy a szokásjog nem zárta ki teljesen, hogy a leánynegyed földben adják ki.

1362-ben Körtvélyesi Jakab idézte bíróság elé két nőrokonát, Erzsébetet és Annát, mert azok nem adták meg a neki járó leánynegyedét, amely feltehetően anyja vagy nagyanyja után járt neki. Az asszonyok azt állították a bíróság előtt, hogy nem kell kiadniuk a negyedét, és ennek bizonyítására bemutatnak egy oklevelet is. Ebben az oklevélben Beke és Henrik (a nők ősei) visszautasították egy bizonyos Katus (Jakab anyja vagy nagyanyja) negyedigényét arra hivatkozva, hogy nekik a „leánynegyedét pénzben és nem birtokban kell kiadni a szepesi tízlándzsások szabadsága szerint”.²⁴ Érvelésüket Károly Róbert egy kiváltságlevelére alapozták, amelyben a király azt rendelte el, hogy bár a Szepességben egycsak leánynegyedüket földben követelik, mégis pénzben kell megkapják, mivel az ország régi szokása szerint az efféle kötelezettségeket pénzfizetéssel kell kielégíteni.²⁵ A felperes eléglepő válasszal állt elő erre az érvelésre. Kijelentette, hogy mivel a szepesi nemcsak sosem tartották magukat ehhez a jogszokáshoz, az asszonyok által bemutatott oklevél éppen azt bizonyítja, hogy földben tartoznak neki megadni a leánynegyedét. A bíró elfogadta Jakab érveit, és megítélte neki a negyedét, ismét az ország szokásjogára való hivatkozással. Végül Jakabot be is vezették a kérdéses birtokokba az asszonyok ellentmondása ellenére.²⁶

²¹ DL 29706; *quartam suam puellarem cum possessionibus in specie ... recipiendi plenam habeat facultatem ex presenti nostre gratiose annuente dono speciali, consuetudine regni nostri non obstante in hac parte.*

²² Nagy Imre – Nagy Gyula (szerk.): Anjou-kori okmánytár (a továbbiakban: Anjou). Budapest, MTA, 1878-1920. I. 459-60.; *ne contrarium facere videamur consuetudini regni Hungarie ac novas inventiones approbare et consuetudini preferre videamur.*

²³ Anjou III. 349-50; *visis iuribus dominarum et servata consuetudine regni.*

²⁴ DL 37251; *quartam puellarem non cum possessione sed cum pecunia solvere deberent secundum libertatem nobilium terre Scepusyen[is] sub decem lanceis constitutorum*

²⁵ DL 37251; *nonnulli homines terre Scepusyen[is] puellaria sua iura cum possessionibus sibi vindicare molirentur; unde cum secundum antiquam consuetudinem regni sui iura puellaria non cum possessionibus, sed pecuniis solvi deberent, universis hominibus terre Scepusien[is] cuiusvis status et preeminentie ac conditionis existant, firmis dedissent in mandatis, quatenus quilibet ipsorum dictam quartam puellarem hiis, quibus debetur, non cum possessionibus, sed cum pecuniis extunc et deinceps sub optentu gratie sue extradare deberet.*

²⁶ DL 37251.

A felsorolt példák azt mutatják, hogy a jogszokás a leánynegyed tekintetében (sem) volt mindig egyértelmű és világos, különböző egyéni érdekek alapján történő egyezkedések vagy egyes helyi szokások jelentősen módosíthatták, és gyakran módosították is érvényesülését. Ezek a módosulások azonban alapjában nem változtattak az eredeti szabályon, amely nem engedte, hogy birtokot adjanak ki leánynegyed fejében.

Meglepő módon, ha a tényleges gyakorlat felé fordulunk az általános előírásoktól, amelyet akár a törvények, akár a szokásjog fogalmazott meg, teljesen más kép tárul a szemünk elé. A 13-14. században és a 15. század első felében a leánynegyed fejében adott birtokadományok száma elérte, sőt egyes időszakokban meg is haladta a pénzben kifizetettéket. A kécsi Árpád-korban például úgy tűnik, a birtokban való kiadás volt gyakoribb. Kelemen László például leánynegyedről szóló tanulmányában tizennégy példát idéz az Árpád-korból a negyed birtokban való kiadására, míg pénzzel történt megváltásra mindössze hármat.²⁷

Az általam vizsgált anyagban az Árpád-korból és az Anjou-kor elejéről összesen ötvenkilenc olyan, leánynegyedet érintő oklevél van, amelyben az adomány tárgya meghatározható. Az ötvenkilenc esetből harminchatszor adtak ki birtokot negyedként szemben huszonhárom pénzfizetéssel (tehát a leánynegyedek hatvanegy százalékát földben adták ki). A birtokok kiadása előtt egy esetben kérték a rokonok hozzájárulását (a Szinyei Merse feleségének járó leánynegyed kiadásánál), egy másik esetben Rátót nembeli Balduin fia Gyula özvegye Kunigunda maga kéri rokonai, Csák nembeli Demeter fia Móric és más rokonai hozzájárulását ahhoz, hogy leánynegyedként kapott birtokát eladhassa.²⁸ Ennek az lehet a magyarázata, hogy ekkor már egyik fia sem élt, és örökös nélküli halála esetén a birtok atyai rokonságára szállt volna vissza. Egy harmadik esetben királyi megerősítést kértek az adományhoz: Kán László, nővére, Nekcsi Sándor felesége leánynegyede fejében fiainak, Nekcsi Demeternek és testvércinck adta több Baranya megyei birtoka felét (amelyeket később Demeter saját lányainak adományozott tovább leánynegyedként). A nagyobb biztonság kedvéért Kán László kikérte a király jóváhagyását is az adományhoz.²⁹

A földben kiadott leánynegyedek aránya az Anjou korban valamelyest csökkent. Az 1320-tól 1410-ig terjedő időszakban az általam vizsgált 177 leánynegyed eset közül 101-ben adtak ki földet, ez ötvenhét százaléka a teljes számnak. Ebből összesen hét esetben azért kapta meg birtokban a nő a leánynegyedet, mert nemtelenhez ment feleségül. Ha ezeket szokásjog szerint kiadott negyedeknek tekintjük, csaknem egyenlő a szabályoknak megfelelő, illetve azzal ellentétes leánynegyedek száma: negyvenhat, illetve ötvennégy százalék.

Hasonló arányok figyelhetők meg a pénz-, illetve földadományok közt az 1411-16 közötti időszakban. Ezt a viszonylag rövid időszakot a Zsigmond-kor közepén azért választottam külön, mivel erre a korszakra gyakorlatilag teljes forráskiadással rendelkezünk. A Zsigmond-kori Oklevéltár III-V. kötete szinte kivétel nélkül tartalmazza az adott évekre vonatkozó okleveles anyagot, ami lehetővé teszi a téma kvantitatív elemzését is. Ezt a levéltári anyagot csak a teljes állomány átvizsgálásával lehetne elvégezni. Az említett hat évben összesen 169 oklevél említi a leánynegyedet érdemben (nem vettem figyelembe azokat az okleveleket, amelyek semmilyen használatos információt nem tartalmaztak, például azokat a halsztóleveleket, amelyek csak a peres felek nevét és a bírósági terminusokat közlik). Ebből a 169 esetből 137 volt olyan, amelyben a negyed ténylegesen kiadták, vagy az adomány jellegét meg lehetett állapítani. Huszonegy esetben korábban kiadott leánynegyedekről volt szó, így összesen 116 eset maradt, amelyben az elosztás 59/57 volt a pénzfizetések javára.

²⁷ Kelemen László: A leánynegyed. („Quartalitium”). Acta litterarum ac scientiarum regiae universitatis Francisco-Josephinae, Sectio Juridico-Politica, 1. köt. 6. füzet, Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1926. 192-94. (a továbbiakban: Kelemen 1926.)

²⁸ Anjou I. 377.

²⁹ Anjou III. 189.; ... *propter maiorem rei cautelam secundum adiudicationem domini regis ac baronum et nobilium regni...*

Nemtelenhez feleségül ment nők hét esetben kaptak birtokot. A következő táblázat ezt az eloszlást mutatja a különféle időszakokban.

	Birtok	Nemtelennel kötött házasság	Pénz	Összesen
1222-1320	36		23	59
1320-1410	94	7	76	177
1410-1416	50	7	59	116
Összesen	194		158	352

Két fontos megfigyelést tehetünk a táblázat alapján. Először is a földben kiadott leánynegyedek száma mindvégig igen magas, csaknem végig meghaladja a pénzzel fizetettét. Másodszor, lassú tendencia figyelhető meg a földadományok felől a pénzzel való megváltás felé, de csak a 15. század elején változott meg ezek aránya az utóbbi javára. Bár ezt adatokkal – egyelőre – nem tudom alátámasztani, érzésem szerint ez a folyamat a 15. század során folytatódott, és a század végére a pénzfizetések száma már jelentősen meghaladta a birtokadományokét. Azonban az utóbbi sem tűnt el teljesen, és még a 16. század elején is viszonylag szép számban fordulhatott elő.

Hogyan lehet az igen jelentős eltérést a szokásjog és a törvények által előírt szabályok és a tényleges gyakorlat között megmagyarázni? A magyar történetírás három különböző magyarázattal próbálkozott, ám ezek közül egyik sem képes teljes megoldást nyújtani a problémára. Az első magyarázat szerint földet csak akkor adtak ki birtokban, ha a nemzetség tagjainak nem állt elég készpénzüik rendelkezésre a negyed kifizetéséhez.³⁰ Ez a magyarázat nem tűnik túlságosan hihetőnek, mivel meglehetősen valószínűtlen, hogy a készpénz hiánya önmagában ennyi esetben vezetett volna birtokok átadásához. Azt is igen nehéz elképzelni, hogy olyan előkelő családoknak, mint a Drugethek vagy az Ónodi Cudarok, a pénz kifizetése komoly nehézséget okozott volna.³¹ Természetesen időről időre valóban megtörtént, hogy birtokot pénz hiányában adtak, mint abban az 1382-es esetben, ahol egy kiscsászár adott át birtokot unokaöccsének anyja leánynegyede fejében, mert pénzzel nem tudta kifizetni.³²

A második, széles körben elfogadott magyarázat az, hogy bár néha birtokot is lehetett leánynegyedként adni, azonban csak zálogképpen, amit a fiági rokonok mindig megválthattak. Werbőczy is ezt a lehetőséget említi a leánynegyed meghatározásakor. A definíció szerint a leánynegyedet „nem örökösen vagy örökségképpen, hanem a visszaválthatás kikötése mellett és ennek feltétele alatt adják ki”.³³ A visszaválthatóság azonban megint csak bizonyos fenntartásokkal igaz. A pénzbeli megválthatóságot az oklevélben időnként kikötötték, és vannak példák arra, hogy a negyedet később ténylegesen vissza is váltották, azonban az ilyen ügyek aránya rendkívül alacsony az összes ügyekhez képest, ráadásul olyan eset gyakorlatilag nem fordul elő, ahol a birtok visszaválthatósága felett folyina a per. Ez a hiány ilyen nagyszámú birtokadomány mellett nem könnyen lenne magyarázható, ha azt tételeznénk fel, hogy a birtokok visszaváltása mindennapos dolog volt. Ráadásul visszaváltásra való közvet-

³⁰ Holub 1928. 112.

³¹ Vö. Anjou II. 57-58.; Anjou III. 249-50.

³² Károlyi Tibor (szerk.): A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára (a továbbiakban: Károlyi). Budapest, a szerk. kiadása, 1882-1885, I. 381-82.; *quartam filialem ... cum pretio non valeret solvere numerario*. Hasonló esetet a pénzhíányra lásd: Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula (szerk.): Zala vármegye története. Oklevéltár. Budapest, Zala vármegye közönsége, 1886-90. II. 290.

³³ HK I. 88. 1.

len utalás csak a 15. században bukkan fel először az oklevelekben.³⁴ Korábban is előfordulnak ugyan olyan ügyek, ahol a birtok visszakerült az adományozóhoz, azonban ezeknél a negyed visszaadásának rendszerint valamilyen specifikus oka volt. Így például 1385-ben egy bizonyos Katalin, Ohati Mihály lánya visszaadta bátyjának azt a birtokot, amelyet tőle korábban leánynegyedként *perpetuo iure* kapott, és e tétét azzal a félelmével indokolta, hogy örökösei és bátyja leszármazottai között a birtokok felett viszály fog támadni.³⁵ Hasonlóan érdekes indoklással találkozhatunk egy 1338-as esetben, amikor is egy nemes asszony azért adja vissza leánynegyedét bátyjainak, mert azok gondját viselték és férjet találtak neki.³⁶ Ez utóbbi eset arra a már említett és Werbőczy által is tárgyalt jogszokásra emlékeztet, amely szerint a magtalanul elhunyt nemes lányai házasságkötésükig leánynegyedükön maradhatnak, utána azonban pénzbeli kielégítést kell kapjanak, itt azonban a birtokok visszaadása nem úgy szerepel, mint a szokásjogból fakadó kötelezettség, sokkal inkább, mint a nő saját elhatározásából tett viszontadomány. Léteznek példák arra is, hogy hajadon lányoknak földben kiadott negyed esetén a házasságkötéshez kikötötték a visszaváltást, de a nő ág fennmaradása is lehetett a kikötés tárgya.³⁷ (Ez utóbbi kikötés mellesleg teljesen logikus, hiszen ha a nőnek nem voltak örökösei, a birtokok teljesen idegenek kezére kerültek volna.) Mindezekon felül a leánynegyedként kiadott birtokokat igen gyakran kifejezetten örökre és visszavonhatatlanul (*perpetuo iure et irrevocabili ter*) adták, ami szintén ellentmond annak a feltételezésnek, hogy a visszaváltás kikötése általánosan hozzátartozott volna a negyed kiadásához.

A harmadik lehetséges magyarázat a szokásjogi normák és a gyakorlat közti ellentmondásra az, hogy bár gyakran adnak ki földet leánynegyedként, ezek azonban nem ősi, hanem vásárolt birtokok voltak. Minthogy ezek nem tartoztak a nemzetség közös örökségébe, nem is számítottak „igazi” birtokoknak, hanem az ingóságokkal estek azonos megítélés alá.³⁸ A legfőbb probléma ezzel a magyarázattal az, hogy több olyan oklevél is létezik, amelyben *expressis verbis* örökölt birtokból adják ki a leánynegyedet. Így például 1256-ban a pécsváradi konvent előtt Vid fia Miklós lányai megegyezésre jutottak testvérükkel Vidollal, akit korábban örökölt, Janus nevű birtoka eladásától tiltottak, hogy Vidol a birtok negyed részét örök jogon, leánynegyedük fejében nekik adja, ők pedig a másik három rész eladásába beleegyeznek.³⁹ Arról, hogy Vidol ténylegesen átadta-e nővéreinek a birtokot, nincs tudomásunk, a következő ügyben viszont a kiadott negyed további sorsára is fény derül. Amint azt egy 1413-as ítéletlevélből megtudjuk, Miskolci Sándor fia János 1292-ben „testvéri szeretetből és a neki járó leánynegyed fejében” Monyorósi Gylyenus fia Barnabástól született féltestvérének (*soror uterina*) Klárának és általa férjének, Somogyi Péter fia Miklósnak adta az őt örökölt jogon illető Gömör megyei Szuhafő birtokot. Az 1413-as per idején Klára utódai Szuhafői Péter fia Mihály és ennek nővére Ilona még mindig a kezükön tartották a bir-

³⁴ Vö. ZsO 5:877; Borsa Iván (szerk.): A Justh család levéltára, 1274-1525 (a továbbiakban: Justh). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991. 55-6., 76.; A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában orizett oklevelei, 1241-1526. Budapest, Franklin Társulat Nyomdája, 1906. I. 347-8.

³⁵ Károlyi I. 416.; *ipsa timens ne heredes sui et dicti fratris sui successores propter dictas portiones possessionarias forte in posterum discordarent*.

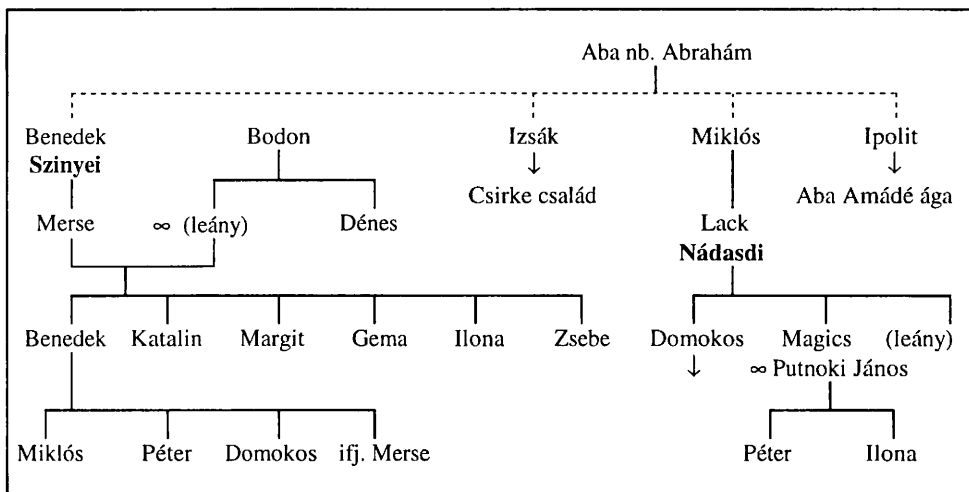
³⁶ Idézi Rady, Martin: The Filial Quarter and Female Inheritance in Medieval Hungarian Law. In: Nagy Balázs – Sebők Marcell (szerk.): ...The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways Festschrift in Honor of János M. Bak. Budapest, CEU Press, 1999. 422-31., 425.

³⁷ Visszaváltás házasságkötéskor: ZsO 3:664, 5:1087; a nő ág kihalása esetén: 1342: Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Döry Ferenc – Lukcsics Pál (szerk.): A zichy és vásonkeői gróf Zichy család idős ágának okmánytára (a továbbiakban: Zichy). Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1871-1931. II. 14-6.; 1347: Anjou V. 26-9.

³⁸ Holub 1928. 112. Vö. HK I. 17.

³⁹ Zichy I. 12.

tokot.⁴⁰ 1349-ben Putnoki János fia Péter és nővére Ilona János borsodi főesperes, az egri püspök vikáriusa előtt követelték anyjuk, Aba nembeli Nádasdi Lack lánya Magics leánynegyedét Vitézi Lőrinc fia Lászlótól. Az alpercek annak bizonyítására, hogy nem kell a negyed kiadniuk, bemutatták az egri káptalan 1288-as privilégiumát, amely szerint Aba nembeli Bodon fia Dénes nővérenek, Szinyei Merse feleségének adta leánynegyedképpen, több rokona, köztük Miklós fia [Nádasdi] Lack beleegyezésével Vitézmező nevű Sáros megyei birtokát. A főesperes ezután úgy ítélte, hogy mivel Lack a birtok átadásának nem mondott ellent, és a birtokok később már nem kerültek vissza Lack családjának birtokába, az alperceknek nem kell a leánynegyedet kiadniuk.⁴¹ Húsz évvel később, 1310-ben Merse özvegye a birtokokat unokáinak, Benedek fiainak, Miklósnak és Péternek adta.⁴² A könnyebb áttekinthetőség kedvéért lássuk az alábbi genealógiai táblán az oklevélben szereplő személyeket és családtagjaikat.⁴³

Az sajnos nem derül ki az oklevélből, hogy a Vitézi család kezébe mikor és hogyan került a birtok. Lehetséges, hogy megvásárolták Merse unokáitól, de az is, hogy valamilyen módon rokonságban álltak velük, és így került hozzájuk.⁴⁴ Az esetből azonban több érdekes tanulságot is levonhatunk. Egyrészt itt teljesen egyértelmű, hogy ősi birtokról volt szó, mivel az adományozásnál Dénes kikérte rokonai beleegyezését, köztük olyanokét is, akik a nemzetség más ágaiba tartoztak (így például a nemzetség Györkei ágába tartozó György fia Bodon ispánét, akinek a rokonsági fokát az Amádé ággal nem ismerjük). Az, hogy a rokonok beleegyezése szükséges volt, azt mutatja, hogy a leánynegyed kiadása a birtok másfajta elidegenítéséhez hasonló módon történhetett, és a lányok öröklése nem volt automatikus csekkben a birtokokban. Erre mutat az is, hogy egyáltalán pert indítottak a birtok visszaszerzésére, hiszen ha a kiadott negyed örökségnek tekintették volna, nem lett volna semmiféle jogcíme a követelésnek, legalábbis Merse felesége egyenes ági leszármazottainak életében nem.

⁴⁰ ZsO IV. 553.

⁴¹ Anjou V. 161.

⁴² Anjou I. 188.

⁴³ Forrás: Engel Pál: Leszármazási táblák a magyar középkor kutatásához, Aba nem Amádé ága; Aba nem Szinyei, kéziratban.

⁴⁴ Lehetséges, hogy a család valamelyik nőtagja volt Vitézi Lőrinc vagy János felesége. Bár Merse lányainak 1307-ből ismerjük a férjeit (lásd: Engel Pál: Leszármazási táblák a magyar középkor kutatásához, Aba nem Bertóti ág), ez azonban nem zárja ki teljesen ezt a lehetőséget sem.

A birtokok jellege is megváltozott az adománnyal, ami arra utal, hogy már ekkor is érvényesült az az elv, hogy a leánynegyed fejében kapott birtokok mindkét ágon öröklődnek. Máskülönben ugyan nem lenne értelme a Merse özvegye által saját unokáinak tett adománynak, hiszen csak egy fia lévén, mindenképpen ők örökölték volna a birtokot. Ha viszont a birtok mindkét ágon öröklődött, az adomány kizárta lányait az öröklésből. Érdekes továbbá az is, hogy a Putnokiak több mint hatvan évvel az adomány után próbálják meg a birtokot visszapерелni. Nyilvánvalóan korábban is azt gondolták, hogy a birtok őket is illeti, különben nem tartották volna ilyen sokáig számon a jogait. Akkor viszont miért nem kértek korábban a belőle járó negyedet, miért csak Magics gyerekei kezdtek érte pereskedni? Lehetőséges, hogy ez összefüggött azzal, ahogy a birtok a Vitéziek kezére került. Mivel erről az oklevél nem tájékoztat minket, a kérdésre nem lehet megnyugtató választ adni.

További példákat is hozhatnánk arra, hogy leánynegyedet kimondottan ősi birtokokból adnak ki, az esetek többségében azonban semmiféle utalást nem tesznek a birtokok jogállására. De a felsorolt példák is elégségesek annak illusztrálására, hogy a birtokadományokat nem magyarázhatjuk egyszerűen azzal, hogy ilyen esetekben nem ősi birtokokat adtak át.

A fentebbi három magyarázat nem ad tehát választ a jogi norma és a gyakorlat ellentmondására, bár egyes esetekben kétségtávolan ezen okok valamelyikére vezethető vissza a földben kiadott leánynegyed. A problémát – igaz, más kiindulópontból – már Kelemen László is felismerte, sőt megoldást is javasolt rá: „Ennek a jelenségnek, nézetünk szerint, csak egy magyarázata lehetséges: hogy a *családi birtok csorbitatlanságának elve és tradicionális ereje ennél a kérdésnél egy nálánál nagyobb erővel került szembe*, mely a természet törvényei szerint azután rést ütött rajta az ütköző pontokon. És ez az erő, mely az ütközés eredménye szerint imc nagyobbban bizonyult amannál, szembeszököleg ősi magánjogunknak abban az alapelvében jelentkezik, mely a birtokos osztályt az anyagi és társadalmi súlyedés eshetőségeitől védeni kívánta. ... ott, ahol a földbirtok megkötöttségének merev keresztülvitele az egyénről való egzisztenciális gondoskodás elvét sértette volna, az előbbi engedett és ezáltal magánjogunk szelleme elismerte az utóbbi prioritását.”⁴⁵

Kelemen elképzelését kettejük vitájában Holub József (és vele együtt vélhetően korának más jogtörténésze is) teljesen elutasította, noha a leánynegyed ügyek egyes vonásai kifejezetten alátámasztják Kelemen nézeteit.⁴⁶ Először is az esetek nagy része nem bírósági ítélettel, hanem a felek megegyezésével vagy döntőbíráskodással végződött (mint az más jellegű perekben is igen gyakori volt); bírói ítélettel lezárt ügyek csak elvétve fordulnak elő. Néha éppen a bíró volt az, aki a felek közti megegyezést elrendelte, miként Károly Róbert a már említett esetben, amikor Drugeth Vilmost utasította a Nádasi Lack nőrokonaiával való megállapodásra.⁴⁷ Az 1411-16 közötti 169 eset között mindössze négy olyan található, amelyben bírói ítélettel zárul az ügy. Amikor viszont egyezkedésre vagy döntőbíráskodásra került a sor, a felek érdekei és pillanatnyi erőviszonyuk legalább akkora, ha nem nagyobb súllyal esnek latba, mint a fennálló jogi szabályok. Jól mutatja ezt a gyakori hivatkozás az atyai, testvéri, illetve családi szeretetre, a leánynegyedként adott birtokadomány indoklásaként, szemben az „ország szokásával”.⁴⁸ Egy 1357-es egyezség néhány Zemplén megyei nemes között még jellemzőbb a rendszer működésére nézve. Az illető nemesek, akik osztályos atyafiak voltak, tehát örökösödési jogaik voltak egymás birtokaiban, megegyeztek, hogy soha nem adnak ki leánynegyedet közös birtokaikból, hanem mindig pénzzel elégitik ki az ilyen jellegű

⁴⁵ Kelemen 1926. 196.

⁴⁶ Holub 1928. 110-3.

⁴⁷ Anjou III. 349-50.

⁴⁸ Lásd például 1292: ZsO 4:553; 1308: Anjou I. 133.; 1322: Anjou II. 49. 1351: Zichy I. 452-3.; 1359: Zichy III. 143-4.; 1385: Károlyi I. 416.; 1402: Zichy V. 320-6.; 1518: Károlyi III. 112-6.

követeléseket.⁴⁹ Amennyiben a szokásjog egyértelműen érvényesült volna a pillanatnyi személyes érdekek felett, aligha lett volna szükség egy ilyen megállapodás megkötésére.

Az elsődleges oka annak, hogy miért nem tartották magukat oly gyakran a szokásjog és a törvények előírásaihoz, az a szükség lehetett, hogy gondoskodjanak a női leszármazókról azután is, hogy azok kikerültek a családból. Bár az öröklési rendszer – mint láttuk – alapvetően nem engedte a nők örökösödését az atyai birtokokban, mégis biztosítani kellett valamiképpen a lányok társadalmi státusát is. Azt, hogy ez valóban fontos volt, jól bizonyítja az, hogy ha a nemes nő nemtelen férfihoz ment feleségül, teljesen egyértelműen birtokban kellett kiadni a negyedét. Ennek indoklását egy 1346-os leánynegyed perben Gilétfi (Zsámboki) Miklós nádortól a következőképp olvashatjuk: „az ország szokásjoga, sőt a szent kánonok kikötése értelmében a nemtelennel és birtoktalanokkal házasságot kötő lányok vagy asszonyok leánynegyede, nehogy örökösök, akiket a nemesi szaporodás hozott a világra, degenerálódjanak, nem váltható meg pénzen, hanem, hogy a nemtelen házasságot kötött lányok vagy asszonyok örökösének nemessége megmaradjon, negyedüket birtokban kell kiadni.”⁵⁰ Ez az indoklás alaposan ellentmond Werbőczy azon tételének, miszerint a nemesség csak az apa vérén keresztül öröklődik. Werbőczy mégis beillesztette ezt a szokást a Hármaskönyvbe, hiszen – nagy valószínűséggel – még a saját korában is teljes mértékben érvényesült, ráadásul több királyi törvényben is szerepelt. Semmiféle magyarázatot nem fűzött viszont hozzá, pedig más ellentmondásos esetekben, különösen ahol a nők valamiféle többletjogáról volt szó, általában hosszas fejtegetéssel élt.⁵¹

Amikor nemtelennel kötött házasságról volt szó, valóban csaknem mindig birtokban adták ki a leánynegyedet. 1316-ban például Görgői János Krig falu negyed részét nővéreinek Margitnak, Herricus kassai polgár feleségének három lányára hagyta, akik szintén kassai polgárokhöz mentek feleségül. Jóllehet ebben az esetben formailag végrendeletéről van szó, mégis, mivel Jánosnak három fivére is volt, ezek közül kettőnek pedig örökösök is voltak, valószínűsíthető, hogy itt ugyanannak a szokásnak az alkalmazásával találkozunk, mint amire a nádor 1346-ban hivatkozott.⁵²

A leánynegyedben kiadott birtokok alapján az örökösök, sőt időnként már a nemes lányt feleségül vett férjek is nemeseknek számítottak.⁵³ Az előző esetben nem tudunk az utódokról, más esetekben viszont követhető a negyed sorsa. Így egy 1412-es perből megtudhatjuk, hogy Oslári Gál fia András 1357-ben lányainak Ilonchnak és Mythardnak leánynegyedüket birtokban adta ki, mivel birtoktalan emberekhez adta őket feleségül. Három évtizeddel később Mythard lányai Ilonch és Margit eladták a rájuk jutó részt Oslári András fiainak, azonban Margit gyermekai tiltakoztak az eladás ellen.⁵⁴ Ugyancsak a birtokrész perelte vissza

⁴⁹ Nagy Gyula (szerk.): A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Budapest, Gróf Sztáray Antal, 1887. I. 273-5.; *quartus filiales de prescriptis possessionibus expediendas, cum possessione per viam divisionis sibi cessa possit expedire, sed semper eadem cum pecunialibus solutionibus ad modum consuetudinis huius regni expedire teneatur.*

⁵⁰ *Verum quia regni consuetudine requirente ymo sacrorum canonum sanctione exposcente nobilium puellarum seu dominarum ignobilibus et impositis matrimonialiter copulatarum, ne heredes, quos propagatio nobilitatis in lucem produxit, degeneres efficiuntur, quarte puellares pecunia redimi non posse dinoscebantur, sed ut ipsa nobilitas super heredes nobilium puellarum seu dominarum ignobili copulatarum coniugio semper persistere valeret, in possessionibus quarte talium nobilium puellarum seu dominarum dari debere videbantur.*; Nagy Imre – Nagy Gyula – Deák Farkas (szerk.): Hazai oklevéltár. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1879. I. 192.; idézi Holub 1928. 113-14. is.

⁵¹ Ilyen például, amikor azt magyarázza, hogy miért illetik a pénzen vásárolt birtokok a lányágot a fiággal megegyező módon: HK I. 19.

⁵² Anjou I. 362.

⁵³ Így 1408-ban a Zala megye nemessége számára tartott nádori közgyűlésen 12 személy neve mellett szerepel a *post uxorem nobilis* kifejezés. Lásd Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, Nagycenydi Bethlen Nyomda, 1947. 465.

⁵⁴ ZsO III. 2215.

1412-ben Miklós fia Pál Margittól született fia András, aki az oklevélben azon a Kürtösi néven szerepel, amelyet Gál fia András és utódai is használtak az Oszlári név mellett.⁵⁵ 1375-ben egy Wel nevű *homo impositus et ignobilis* nemes felesége és gyermekei kaptak birtokban leánynegyedet a Vas megyei Bixi birtokon, és szerepeltek szintén 1412-ben, mint Bixi-i nemesek.⁵⁶

A nemtelennel kötött házasság valóban komoly fenyegetést jelentett a nő és gyermekei számára, azonban messze nem a vészhelyzet volt az egyetlen eset, amikor a lányokról való gondoskodás földbirtok átruházásában öltött formát. Csaknem minden társadalomban – és a középkori társadalmak sem jelentettek ez alól kivételt – megtalálható az a jelenség, hogy amikor a nők férjhez mennek, családjuk bizonyos anyagi javakkal látja el őket, amelyek nemcsak társadalmi helyzetük biztosítása szempontjából fontosak, hanem védelmet és tekintélyt nyújtanak nekik új családjukban is, ahol gyakorlatilag idegenek közt kell maguknak elfogadható pozíciót kivíniuk. Hasonló célt szolgál az az adomány is, amelyet a férj ad újdonsült feleségének, rendszerint házasságuk napján. A két adomány aránya változó, sok társadalomban a két összeg pontosan megegyezik, máskor az egyik vagy a másik nagyobb. A középkori Európában is megfigyelhető ez a két adomány: a hozomány, illetve valamiféle hitbér, *Morgengabe* stb. formájában.⁵⁷ A középkori Magyarországon a hozomány gyakorlatilag nem létezett, házasságkötéskor csak a férj adott feleségének adományt: a hitbért (a szülők csak apróbb ingóságokat: ruhákat, ékszert stb. adtak). Érdekes módon a leánynegyedhez hasonlóan a hitbért sem pénzben fizették, hanem a férj birtokaiból adta ki, ám ezek a birtokok nem kerültek a nő rendelkezése alá. Amíg férj élt, ő gondoskodott róluk, halála után pedig az özvegy haszonélvezeti joggal rendelkezett felettük, egészen addig, amíg újra meg nem házasodott. Ilyenkor a rokonok pénzzel megválthatták a birtokokat.⁵⁸ A leánynegyed – véleményem szerint – alapvetően a hiányzó hozomány szerepét látta el a középkori Magyarországon, azaz a lány apja vagy rokonai ezzel segítették beilleszkedését új családjába, illetve a megfelelő megbecsülés kivívásában. Erre utal az is, hogy bár a leánynegyed lényegét tekintve örökség, általában a házasságkötéshez kapcsolódott a kiadása. Annak, hogy a leánynegyedet a hitbérhez hasonlóan a birtokokból számították, az lehet az oka, hogy Magyarországon a földbirtok, főként az örökölt birtok különös jelentőséget nyert. Werbőczy még a 16. század elején is némi lekicsinyléssel beszél a pénzről és az ezzel egy megítélés alá eső vásárolt birtokokról, mint afféle bizonytalan ingóságokról. Ami igazán fontos, az az örökölt birtok. Nem csoda hát, hogy a 13-14. században, amikor a pénz még a gazdasági életben is jóval kisebb szerepet játszott, ugyanígy a földbirtok számított meghatározó értéknek.

Az, hogy a leánynegyedet birtokban adták ki vagy pénzzel váltották meg, valószínűleg mindig az adott helyzet függvénye volt. Ahol elég föld állt a család rendelkezésére, nyilván könnyebben adtak ki földet a negyed fejében, mint ott, ahol földszűkében voltak. Másfelől ma már nem rekonstruálható személyes vonások is közrejátszhattak ebben a döntésben, mint például a családtagok, apa és lánya, báty és nővér egymás iránt érzett szeretete. Különösen fontos lehetett ez olyankor, amikor az egyenes fiág kihalt, és törvényesen a birtokok az oldalágak kezére jutottak volna. Ilyen esetekben a leánynegyed földben kiadása legalább a birtokok egy részét biztosította a lány mint egyenes ági leszármazó számára. Azok az esetek, amikor nemcsak a leánynegyedet, hanem az egész örökséget próbálták meg a lányoknak biztosítani, bizonyítékul szolgálnak arra, hogy ez valós törekvés volt a fiú utód nélküli nemeseknek. A legjobb példa erre a fiúsítás intézménye, ahol királyi kegyként lehetett elnyerni a birtokok női ágon való továbbörökítésének lehetőségét. Bár a fiúsításokat a 14. század vé-

⁵⁵ Engel Pál: Leszármazási táblák a magyar középkor kutatásához, Dobák rokonsága, 2. tábla

⁵⁶ ZsO III. 2777.

⁵⁷ Lásd például a német gyakorlatra: Spieß, Karl-Heinz: Familie und Verwandtschaft im deutschen Hochadel des Spätmittelalters: 13. bis Anfang des 16. Jahrhunderts. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1993. 133-62.

⁵⁸ HK I. 94.; I. 95-98.

gére a nemességnek sikerült azokra az esetekre korlátozni, ahol negyedfokig nem volt élő rokon a családban, kevésbé törvényesített formában ugyan, de továbbra is találhatunk próbálkozásokat arra, hogy a birtokokat a közelebbi nőrokonnak biztosítsák, a távolabbi fiági rokonság ellenében.

Ilyen eset volt például, amikor 1404-ben a Nagymihályi család egyik vagyonosabb ágába tartozó Tibai György fia Péter 4000 aranyforintnyi zálog címen legnagyobb birtokát, Ubrezst, elzálogosította sógorainak, Szeretvai Ramocsa Péternek és Butkai Istvánnak.⁵⁹ A birtokot a Nagymihályiak nem tudták visszaszerezni, még a század közepén is az említett családok birtokában volt. A zálogba adás időpontjában Tibai Péter fivérei közül már egy sem élt, és egyiknek sem volt utóda. Ő maga nagybányai plébános lévén nem számíthatott utódokra.⁶⁰ Élt viszont két nővére, Ramocsa Péter és Butkai István feleségei, és mindkettőnek voltak fiai is. Így, ha nem is teljes bizonyossággal, de valószínűsíthető, hogy a zálogosítás mögött valójában a birtokoknak a közvetlen rokonok kezére való juttatása történt, tekintet nélkül arra, hogy ezek a rokonok nőági leszármazottak voltak.

1479 márciusában Necpáli László, Túróc megyei nemes szerződést kötött a hozzá hasonlóan jómódú Kussói Justh Andrással, amelyben egyetlen gyermekét, Zsófiát eljegyezte Justh Jánossal, András fiával.⁶¹ Ugyanekkor érvénytelenítette egy korábban kelt végrendeletét, amelyben birtokait távolabbi rokonaira hagyta. Azután örökbe fogadta leendő vejét és birtokait rá és saját lányára hagyta, miután 2000 forintot kapott értük, ám azzal a kikötéssel, hogy haláláig használhatja azokat. Egy másik, ugyanaznap kelt oklevélben ugyancsak 2000 forintért elzálogosította a birtokokat Justh Andrásnak, majd a következő napon a zálogösszeget 6000 forintra emelte fel.⁶² Bár az eljárás kissé különös, László céljai elég világosnak tűnnek. (Két hónappal később már mint néhairs hivatkoznak rá, valószínűsíthető tehát, hogy tudott közelgő haláláról, és erre az esetre tett lépéseket.) Biztosítani akarta lánya számára birtokai örökségét, még oldalági rokonainak kizárása útján is. Vejének örökbecfogadása, a birtokok elzálogosítása és a végrendelet háromszorosan biztosította, hogy lánya ténylegesen hozzájusson a birtokokhoz. (Más kérdés, hogy ez végül mégsem történt meg, mert Zsófia – feltűnően kalandos körülmények között – egy másik nemeshez, Koromházai Korom Bálinthoz ment feleségül, a birtokok pedig a Justh család kezén maradtak.)⁶³

Ha elfogadjuk tehát, hogy a leánynegyed kiadását az éppen aktuális helyzet, a családok közti erőviszonyok és egyéb, az adott viszonyok függvényében fennálló tényezők legalább annyira befolyásolták, mint a szokásjogi vagy törvényi előírások, érthetővé válik a földben kiadott leánynegyedek magas száma, s egyben arra is magyarázatot kapunk, miért csökken ez a szám a középkor folyamán folytonosan a pénzbeli kielégítés javára. A 13. században és a 14. század elején még viszonylag bőséges lehetőség volt újabb birtokok szerzésére, így könnyebben lehetett a negyedet is földben kiadni. A 14. század második felétől azután az adományozható birtokállomány jelentős megcsappanása után, és a nemzetségi öröklési rend megmerevedésével ez egyre nehezebbé vált, így a leánynegyed pénzbeli megváltása vált egyre általánosabb gyakorlattá. Érdekes azonban, hogy egyes zárt közösségekben, ahol a házasságok túlnyomó többsége egy viszonylag szűk körön belül kötöttet, a leánynegyed földben való kiadása jóval tovább fennmarad. A birtokok ugyanis a kis méretű közösségekben belül forogtak, így nem kellett jelentősebb veszteségektől tartani. Ilyen jellegű csoport lehetett például a szepesi tizlándzsások közössége, ahol – mint azt a már említett példán láttuk – a leánynegyed az országos jogszokással ellentétben is rendszerint földben adták ki, és ezt a gyakorlatot még a bíróság is elfogadta. Hasonló jelenség figyelhető meg egy másik zárt

⁵⁹ Sztáray II. 39., II. 145; Engel Pál: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1999. 35.

⁶⁰ Engel Pál: Leszármazási táblák a magyar középkor kutatásához, Kaplyon nem Nagymihályi 1. tábla.

⁶¹ Justh 109-10.

⁶² Justh 111.

⁶³ Justh 139-40., 144., 161.

csoportnál, a turopoljai nemeseknél is. Ezen a közösségen belül a leánynegyedet a 15. század végéig csaknem kizárólag földben kapták meg apjuk birtokaiból a lányok.⁶⁴

A fentiek tanulságait alapvetően két megállapításban összegezhetjük. Az egyik az, hogy a középkori magyar birtokjogban az ősiség elve korántsem érvényesült olyan erővel, mint azt akár a Hármaskönyv némileg koncepciózusan kialakított rendszere, akár a későbbi jogtörténetírás elképzelései alapján gondolhatnánk. Bár alapjában véve az örökösödést valóban a fiági leszármazás és a nemzetség közös birtoklása, illetve örökösödési joga határozta meg, ez egyáltalán nem jelentette a leányág teljes kizárását. A lányokról való gondoskodás igénye végig fellelhető a középkor folyamán, és ez az igény igen gyakran, az esetek közel felében – sőt, egyes korszakokban még ennél is gyakrabban – birtokadomány formájában öltött testet. Ez ugyan csorbította valamelyest a család fiágának érdekeit, biztosítani tudta ugyanakkor a lányok és leszármazottaik helyzetét és presztízsét akár egy szélesebb társadalmi közegben, akár férjük családján belül. Ugyanakkor a társadalmi mobilitást is elősegítette azáltal, hogy lehetőséget nyújtott nem nemeseknek a nemesség soraiba kerülésre.

A középkori szokásjog rendkívül rugalmas természete volt az – és ez a történet második fontos tanulsága –, ami lehetővé tette, hogy e két öröklési modell, a kizárólag fiági örökösödés elve és gyakorlata, valamint a lányokról birtokadomány formájában történő gondoskodás egyszerre, egymás mellett létezhesen. A szokásjog, pontosabban az a jogszemlélet, amely a jogot nem elsősorban előírt, elvont szabályok rendszerének tekintette, hanem egy olyan laza keretnek, amely biztosítja az „igazságosság” érvényesülését, képes volt egymásnak tulajdonképpen ellentmondó koncepciók hosszú távon való összeegyeztetésére. Ez a rendszer azonban, mivel a maiánál jóval nagyobb teret nyertek benne olyan elemek, mint az érintett felek pillanatnyi érdekei, hatalmuk vagy éppen egymással való kapcsolatuk, csak egy decentralizált, viszonylag kicsi és kevésbé változó közösségekből álló társadalomban tudott jól működni. Abban a pillanatban, amikor a modern értelemben vett állam elkezdett kialakulni és beavatkozni a társadalmi folyamatokba, szükségessé vált egy viszonylag rendezett, következtetes és általános jogrend kialakítása. Ennek egyik első lépése a szokásjog írásba foglalása volt. A középkori szokásjogot azonban – említett jellegzetességeinek következtében – nem lehetett írásba foglalni lényegi tulajdonságainak megváltozása nélkül. Amikor Werbőczy István a Hármaskönyvbe gyűjtötte a magyar nemesség szokásjogát, egyszersmind meg is merevítette ezt a jogot, és minden igyekezete ellenére, amely arra irányult, hogy egy következtetes rendszert állítson össze, a végeredmény sok szempontból ellentmondásos és zavaros lett. Ez nem von le semmit érdemeiből, a Hármaskönyv megszületése valóban jelentős lépcsőfok volt a modern jogszemlélet kialakulásában. Azonban a középkorral foglalkozó történésznek mindig szem előtt kell tartania, hogy amit Werbőczynél lát, az nem a középkori magyar szokásjog, hanem annak egy alapvetően új jogszemlélet szűrőjén átszűrte rendszerezése, s mint ilyen, csak részleteiben használható fel a középkori viszonyok megértéséhez. És ez az egyik legfontosabb tanulság, amire a leánynegyed intézményének ellentmondásokkal teli története felhívja figyelmünket.

⁶⁴ Karbič, Marija: Inheritance and Family in the nobilis communitas Campi Zagrabienensis. Előadás a „Nobility in Medieval Central Europe” Research Project konferenciáján, Central European University, Budapest, 1998. november 6-8., 7-8.

BANYÓ, PÉTER

*Inheritance of Landed Property and Filial Quarter:
An Attempt for Interpretation of a Medieval Hungarian Legal Institution*

The main purpose of the paper is to describe the development and functioning of a peculiar Hungarian legal institution, the so-called filial quarter from the thirteenth to the beginning of the fifteenth century. Filial quarter was a kind of compulsory share due to noblewomen from the landed properties of their fathers. They were not to receive their quarter in landed property, however, since customary law prohibited land donations to women. This prohibition was principally due to the special hereditary system of the Hungarian nobility, in which every member of the kindred had hereditary rights in the estates that were inherited from their common ancestor. This system strongly prohibited the alienation of estates, and, consequently, land donations to women, since the estates given to them would have passed to another kindred with their marriage.

The filial quarter appeared abruptly in the sources in the first half of the thirteenth century, first in a royal decree from 1222, and a few years later in charters as well. It had a strong customary character already at that time, which seems to imply that its formation had begun earlier. Several suggestions have been made with regard to its origins, from the possibility of an origin in Roman law to the idea that it was the result of the internal development of Hungarian customary law. In the absence of earlier sources, however, neither of these suggestions can be corroborated or rejected.

A quantitative analysis of the sources seemed to be the most appropriate method for the research of filial quarter. The examination covered about six hundred cases. The analysis led to an unexpected finding: in the period between 1222 and 1416, in more than 50% of the filial quarter cases, land was donated to daughters. This seemed to contradict both customary law as reflected in its only medieval collection, the *Tripartitum* of Stephen Werbőczy, and the results of recent social historical researches on the hereditary and possessory system of medieval Hungarian nobility. The explanation for this discrepancy, the present essay suggests, is that medieval customary law was much more flexible than is often thought. It not only allowed but actually preferred the consent of the parties or arbitration to judicial decision. Disputes were settled by consent or arbitration in the majority of the filial quarter cases. The actual interests and needs of the parties influenced the result to a great extent. The most important of these interests and needs was probably familial affection: the father wanted to provide for his descendants, his daughters as well as his sons, even if this injured the "solidarity" of the kindred and the interests of his collateral relatives.

The results of the present study have two main implications. The first is that the "solidarity" of the kindred was not as strong as customary law and traditional historiography suggest. As recent social historical researches have also shown, the collective hereditary rights of the kindred were often limited by other interests of the individual members. In order to understand better the structure of medieval Hungarian nobility and the changes in this structure, these modifying factors should also be taken into consideration. The other important implication is that our view of the social position of medieval noblewomen must also be modified. The inheritance and the possession of land apparently secured some power for women, and this power has never been examined by historians; the practice of giving out the quarter in land would indicate that women were not always in such a subordinate position in their families as has previously been assumed.